

بررسی وضعیت حمایت از دادرسی عادلانه بر اساس قوانین ایران

شاهین میلانی

چندین اصل قانون اساسی ایران از حق دادرسی عادلانه قویاً حمایت می‌کنند. با این حال حمایت مذکور در این مواد به طور معمول در دستگاه قضایی ایران نقض می‌شود. با توجه به اختصار این مقاله، در آن به بررسی قوانین دادرسی ایران و رویه قضایی در سه حوزه می‌پردازیم: تفهیم اتهام، حق داشتن وکیل، اصل قانونی بودن جرم و مجازات.

1. حق اطلاع متهم از موضوع و ادله اتهام انتسابی

اصل ۳۲ قانون اساسی ایران اعلام می‌دارد: هیچ کس را نمی‌توان دستگیر کرد مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می‌کند. در صورت بازداشت، موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ و تفهیم شود و حداکثر ظرف مدت بیست و چهار ساعت پرونده مقدماتی به مراجع صالحه قضایی ارسال و مقدمات محاکمه، در اسرع وقت فراهم گردد. مختلف از این اصل طبق قانون مجازات می‌شود.¹

در بسیاری موارد افرادی بخاطر فعالیت‌های سیاسی یا اعتقادات مذهبی شان دستگیر می‌شوند تا مدتها پس از دستگیری از اتهامات خود مطلع نیستند. جیسون رضاییان ۳۱ تیر سال ۹۳ دستگیر شد و فروردین سال بعد تفهیم اتهام صورت گرفت.² در اکثر موارد اتهام دقیق بعد از بازجویی‌های طولانی و شکنجه و فشار مشخص و اعلام می‌شود. این رویکرد نقض ماده ۹۰۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی است که ابراز می‌دارد: هر کس دستگیر می‌شود باید در موقع دستگیر شدن از جهات (علل) آن مطلع شود و در اسرع وقت اخطاریه‌ای دائر بهر گونه اتهامی که به او نسبت داده می‌شود دریافت دارد.³

2. حق انتخاب وکیل

طبق اصل ۳۵ قانون اساسی ایران در همه دادگاه‌ها طرفین دعوا حق دارند برای خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد. با توجه به این حق، تغییر جدیدی که در قانون آیین دادرسی کیفری ایجاد شده حقوق متهم را جدراً زیر سؤال می‌برد.

ماده ۴۸ ق.آ.د. ک ابراز می‌کند: در جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور و همچنین سازمان یافته که مجازات آنها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی، طرفیت دعوی وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تایید رئیس قوه قضاییه باشند انتخاب می‌نمایند، اسامی وکلای مزبور توسط رئیس قوه قضاییه اعلام می‌گردد.⁴

پيامد های این ماده که آخرین لحظه به این لایحه اضافه شده، هنوز مشخص نشده است. هرچند واضح است که بر اساس این ماده متهمان نمی‌توانند در مرحله تحقیقات وکیل داشته باشند که این زمینه را برای فشار و شکنجه و اعترافات کذب آماده می‌کند. بر اساس گزارش نامه ای که تاکنون به امضای ۲۰۰ وکیل رسیده که طی آن نگرانی خود را در مورد ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری ابراز کرده‌اند.⁵ در خرداد ماه ۹۵ آیت الله صادق لاریجانی در پاسخ به این نگرانی‌ها مذکور داشت که با وجود حساسیت پرونده‌های امنیتی منطقی است که تنها گروهی امین و تایید شده برای متهمان این پرونده‌ها در نظر گرفته شود. لاریجانی خاطرنشان کرد: سوال من اینجاست، چگونه می‌توان در بحث‌های امنیتی بخصوص امنیت خارجی اگر قرار باشد هر وکیلی وارد پرونده شود چگونه می‌توان از نشر امور مهم جلوگیری کرد.⁶ لاریجانی به طور خاص به اصل براءت در مورد وکلای مدافع اشاره کرد: «اصل بر براءت است ما با این موضوع مشکلی نداریم ولی کسی نگفته است نمی‌توان جانب احتیاط را گرفت.»⁷ لاریجانی در جای دیگری نارضایتی خود را از اصل براءت ابراز داشت، او شهریور ۹۴ در باره رد صلاحیت نامزدها توسط شورای نگهبان تصریح کرد: «عده ای می‌گفتند اصل بر براءت است که این هم حرفی عوامانه است.»⁸

3. اصل قانونی بودن جرم و مجازات

اصل قانونی بودن جرم و مجازات به این معنی است که هیچ عملی جرم نیست مگر آن که از قبل توسط قانونگذار تعریف شده باشد. این یک اصل اساسی حقوق بشر جهانی است: اصل ۱۵۰۱ میثاق می گوید: هیچ کس به علت فعل یا ترك فعلی که در موقع ارتکاب بر طبق قوانین ملی یا بین‌المللی جرم نبوده محکوم نمی‌شود و همچنین هیچ مجازاتی شدیدتر از آنچه در زمان ارتکاب جرم قابل اعمال بوده تعیین نخواهد شد هرگاه پس از ارتکاب جرم قانون مجازات خفیف‌تری برای آن مقرر دارد مرتکب از آن استفاده خواهد نمود.⁹ حمایت در برابر سوء تعبیر این مواد بسیار ضرورت دارد چرا که نقض آن می تواند به نقض جدی حقوق بشر منجر شود. دو نمونه از چنین سوء تعبیرهایی به طور خلاصه در ذیل آمده است:

الف) ارتداد

ارتداد به طور کلی به تغییر دین از اسلام به هر دین دیگری گفته می شود که ممکن است در ایران مجازات مرگ در پی داشته باشد. با این حال در قانون مجازات اسلامی هیچ ماده ای در باره آن وجود ندارد. تفسیرهای مختلف از ارتداد در فقه اسلامی وجود دارد، به همین خاطر عناصر این جرم دقیقاً روشن نیست. با وجود این گاهی با استناد به ماده ۲۲۰ قانون مجازات اسلامی که خود نیز از اصل ۱۶۷ قانون اساسی گرفته شده افراد را تحت پیگرد قرار می دهند. ماده ۱۶۷ اعلام می کند:

قاضی موظف است کوشش کند حکمهر دعوا را در قوانین مدونه بیابد و اگر نیابد با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر، حکمقضیه را صادر نماید و نمی تواند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین مدونه، از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزد.¹⁰

این بدان معناست که قاضی با برداشت شخصی خود از قوانین اسلامی می تواند عناصر جرم را تعریف کند و مجازات را مشخص کند و این در مورد ارتداد نیز صدق می کند. از آنجا که ارتداد می تواند جرم بزرگی محسوب شود، واقعیت این است که در قانون مجازات ذکری از آن نیامده و این به معنای نقض جدی دادرسی است.

ب) تبلیغ علیه نظام

اغلب فعالین و مخالفان سیاسی، روزنامه نگاران به اتهام تبلیغ علیه نظام دستگیر می شوند. این اتهام دامنه گسترده دارد و طیف وسیعی از فعالیت ها را شامل می شود. ماده ۵۰۰ از فصل پنجم قانون مجازات اسلامی این جرم را چنین تعریف می کند: «هرکس علیه نظام جمهوری اسلامی ایران یا به نفع گروهها و سازمان‌های مخالف نظام به هر نحو فعالیت تبلیغی نماید به حبس از سه ماه تا یکسال محکوم خواهد شد»¹¹.

همان طور که دادگاه حقوق بشر اروپا توضیح داده هر جرمی باید به وضوح تعریف شود. دادگاه توضیح می دهد: این وضعیت در صورتی قابل قبول است که افراد از جملات قوانین مربوطه آگاه باشند، اگر لازم شد باید با کمک دادگاه تفسیر کنند که او نسبت به چه اعمالی سهوا برخورد کرده است.¹² اما جمله بندی ماده 500 و کاربرد واقعی آن داستان دیگری است. افراد زیادی دستگیر شده اند و به زندان افتاده اند بخاطر آنکه به سیاست های دولت اعتراض داشته اند. این واقعیت که شهروندان ایرانی به طور معمول تحت پیگرد قوانینی مبهم هستند خود جنبه ای دیگر از نقض حقوق دادرسی است

پی نوشت

¹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ، [available at http://www.iranchamber.com/government/laws/constitution_ch03.php]

² Gregg Zoroya, Timeline: From Jason Rezaian's Arrest to Release in Iran, USA Today (Jan. 16, 2016), <http://www.usatoday.com/story/news/world/2016/01/16/timeline-jason-rezaians-arrest-release-iran/78893830>.

³ International Covenant on Civil and Political Rights, Art. 9.2, Dec. 16, 1966, S. Exec. Rep. 102-23, 999 U.N.T.S. 171, available at <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.

- 4 اصلاحیه قانون آیین دادرسی کیفری -28, Part 1, Iran Human Rights Documentation Center (last visited Nov. 28, 2016), <http://www.iranhrdc.org/english/human-rights-documents/iranian-codes/100000602-amendments-to-the-islamic-republic-of-iran%E2%80%99s-new-code-of-criminal-procedure.html>
- 5 گزینش وکلا در قانون آیین دادرسی کیفری مخالف اصول قانون اساسی است <http://www.isna.ir/news/94041508547>
- 6 آملی لاریجانی: این که می گویند اگر ما مجوز دادیم کسی حق ندارد لغو کند، این حرفی غلط است <http://www.entekhab.ir/fa/news/212246>
- 7 همان منبع
- 8 اصل بربرائت است، حرفی عوامانه است (Asr Iran (Aug. 24, 2015), available at <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
- 9 International Covenant on Civil and Political Rights, Art. 15.1, Dec. 16, 1966, S. Exec. Rep. 102-23, 999 U.N.T.S. 171, available at <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
- 10 قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران [1979] 1358, available at http://www.iranchamber.com/government/laws/constitution_ch11.php
- 11 قانون مجازات اسلامی، دفتر پنجم -islamic-penal-100000351, <http://www.iranhrdc.org/english/human-rights-documents/iranian-codes/100000351-islamic-penal-code-of-the-islamic-republic-of-iran-book-five.html>
- 12 Kokkinakis v. Greece, 17 Eur. Ct. H. R. 397 (1994), available at <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57827>. In Kokkinakis v. Greece, the issue was whether a conviction based on a statute prohibiting proselytizing could stand under the European Convention on Human Rights

